

Sevara Mirsidikova

O'zbekiston davlat konservatoriyasi
"O'zbek musiqa" kafedrası doktoranti
E-mail: sevaramirisidikova98@gmail.com

VIZUAL DEPRIVATSIYA SHAROITIDA MUSIQIY TAFAKKUR TUZILMASIDA INTONATION-ESHITISH TAHLILI

Annotatsiya. Maqolada vizual deprivatsiya sharoitida musiqiy tafakkur va uning tuzilmasining o'ziga xos xususiyatlari o'rganiladi. Vizual kanalning yo'qligi ichki eshitish va eshitish xotirasining rivojlanishi bilan qoplanishi, intonatsion-eshitish tahlilini musiqiy tafakkurning dastlabki va asosiy shakliga aylantirishi asoslab beriladi. Muallif ko'zi ojiz musiqachilarda eshitish idroki va intonatsion kechinmalarning ustunligiga asoslangan muqobil kognitiv arxitektura shakllanishi haqida xulosa chiqaradi.

Kalit so'zlar: musiqiy tafakkur, vizual deprivatsiya, intonatsion-eshitish tahlili, intonatsion nazariyasi, musiqiy idrok, ichki eshitish, eshitish xotirasi, kognitiv jarayonlar, ko'zi ojiz musiqachilar.

INTONATIONAL-AUDITORY ANALYSIS OF THE STRUCTURE OF MUSICAL THINKING IN CONDITIONS OF VISUAL DEPRIVATION

Abstract. The article analyses the complexities of musical cognition and its structure under conditions of visual deprivation. Blind musicians' musical cognition is focused on, suggesting that their inner hearing and auditory memory compensate for their lack of visual perception, making intonation-auditory analysis the primary method for understanding music. It also demonstrates that blind musicians develop a distinct cognitive framework characterized by the dominance of aural perception and intonational experience.

Keywords: musical thinking, visual deprivation, intonation-auditory analysis, intonation theory, musical perception, inner hearing, auditory memory, cognitive processes, blind musicians.

Zamonaviy musiqashunoslik va musiqa psixologiyasida musiqiy tafakkur musiqiy voqelikni mantiqiy va hissiy-obrazli o'zlashtirishni birlashtirgan badiiy tafakkurning alohida shakli sifatida qaraladi. R.G.Qodirov musiqiy tafakkurni musiqaning o'ziga xosligi, qonuniyati va madaniyatini, shuningdek, musiqa sa'nati asarlarini tushunishning o'ziga xos intellektual jarayoni deb ta'riflaydi [1, 57-b]. V.Sradjev tafakkurning psixologik jihatlariga e'tibor qaratadi Musiqiy tafakkur musiqiy faoliyatni amalga oshirish uchun musiqiy-eshitish tasvirlari bilan ishlaydigan ruhiy mexanizmlar tizimi sifatida tushuniladi [2, 56-b].

Musiqiy tafakkur evolyutsiyasi muhim tarixiy va falsafiy ildizlarga ega. Hatto qadimgi o'tmishda ham Platon va Aristotel musiqaning shaxsning ma'naviy va axloqiy olamlarini yaratishdagi ahamiyatini ta'kidlaganlar. Aristotel o'zining "Siyosat" nomli fundamental asarida "musiqiy tarbiya" atamasini ishlatib, "musiqa fazilatga yetaklaydi", ammo "musiqani amalda o'rganish", "kuy va ritm go'zalligini anglash" va shunchaki zavq bilan kifoyalanmaslik kerakligini ta'kidlagan [3, 446-b]. Musiqiy tafakkur va idrokining nazariyasining keyingi rivojlanishi o'rta asr Sharqining ilmiy tafakkuri bilan bog'liq. Amerikalik olim Frederik Starning "Yo'qotilgan ma'rifat: arab istilosidan Temurgacha Markaziy Osiyoning oltin davri" monografiyasida Abu Abdulloh Xorazmiy, Abu Nasr Farobiy, Abu Ali ibn Sino), Rudakiy, Umar Xayyom, Ulug'bek va Navoiy kabi o'rta asr olimlari va mutafakkirlarining falsafiy va ilmiy tafakkur rivojidagi ulkan roli ta'kidlangan [4, 244-b]. Markaziy Osiyolik Al-Farobiyning musiqa nazariyasini o'rganish bo'yicha asarlari Sharq va G'arb musiqa nazariyasining rivojlanishini 500 yil oldinga belgilab berdi va G'arb musiqashunosligi uchun poydevor bo'lib xizmat qildi [5, 232-b]. Farobiy musiqa bo'yicha bir qator muhim asarlar yozgan, ulardan eng muhimi "Kitob al-Musiqa al-Kabir" ("Musiqaning haqida katta kitobi") bo'lib, u musiqa nazariyasi asoslarini o'rganish va o'qitish usullari, ohanglarning tonal munosabatlar, musiqiy kuylar va ularni yaratish (kompozitsiya) usullari kabi nazariy va amaliy jihatlarni qamrab oluvchi keng qamrovli risoladir. Farobiyning musiqa nazariyasiga qo'shgan eng muhim

hissalaridan biri matematik nisbatlar va munosabatlardan foydalanib, shuningdek inson his-tuyg'ulari bilan bog'lagan holda musiqiy intervallar, ritmlar va ladlar (parda) tushunchasini rivojlanish va tizimlashtirish edi.

O'rta asrlar islom falsafasida musiqa arifmetika, geometriya va astronomiya bilan bir qatorda kvadriviumning bir qismi sifatida ko'rib chiqilgan, bu esa uning ilmiy-nazariy maqomini ta'kidlaydi. Ibn Sino bu an'anani davom ettirib, musiqiy bilimni matematika, psixologiya, etika va metafizikani birlashtirgan keng falsafiy tizimga kiritdi va birlashtirdi. Ibn Sino musiqiy ta'sirning 4 turini ajratib ko'rsatgan: 1) fiziologik ta'sir-tana holatlariga ta'sir, 2) psixologik ta'sir-hissiyot va kayfiyatga ta'sir ko'rsatish, 3) axloqiy ta'sir-axloqiy fazilatlarni shakllantirish va 4) intellektual ta'sir-aqliy faoliyatni rag'batlantirishdir [6].

A.Jumayev ta'kidlaganidek, Sharq musiqa an'anasi nazariyotchilari musiqiy ohanglarning harakati qalb harakatlari bilan bog'liq bo'lib, ichki ruhiy jarayonlarni aks ettiradi. Bu postulat musiqani hissiy-estetik idrok etishning boy va yuksak madaniyati mavjudligida ifodalandi. O'rta asr ma'rifatli kishisi uchun bunday qobiliyat, Alisher Navoiyning fikricha, madaniy jamoada shaxsning nafis va binobarin, yuksak qadrlangan ma'naviy fazilatlarining belgisi hisoblangan [7, 99–100-b].

Musiqiy tafakkur tahlilining fundamental nazariy asosi B.V.Asafyev tomonidan ishlab chiqilgan musiqaning intonatsion nazariyasidir. Ushbu konsepsiyaga ko'ra, musiqa tovush elementlarining statik yig'indisi sifatida emas, balki ohang(intonatsiya)lar harakati orqali badiiy ma'no shakllanadigan jarayonli, yani protsessual san'at sifatida qaraladi. B.V.Asafyevning ta'kidlashicha, "intonatsiya – bu fikrning tovushda ifodalanishidir" [8]. Bu esa musiqiy tafakkurni o'ziga xos badiiy-tovush faoliyatining shakli sifatida ko'rib chiqishga imkon beradi, bunda madaniy-tarixiy va individual tajriba asosida shakllanadigan intonatsion modellar bilan ishlash tizimi muhim ahamiyat kasb etadi.

V.V.Medushevskiy, o'z navbatida, musiqaning intonatsion (semantik) va analitik (strukturaviy) turlarini ajratib ko'rsatadi va tovushning intonatsion tuzilishi

asosiy ekanligini ta'kidlaydi. Analitik shakl "tarixiy grammatikalar tizimi (lad, garmoniya, metr, masshtabli-tematik tuzilmalar, motiv-tematik va kompozitsion rivojlanish tamoyillari), ularning ko'plab elementlari-intervallar, tovushqatorlar, akkordlar, funksional davralar, kadensiyalar, barqaror va beqaror bayon turlari bilan ifodalanadi" [9, 49-b].

Shu munosabat bilan xulosa qilishimiz mumkinki, musiqiy fikrlash o'z tabiatiga ko'ra akustik operatsiyalar to'plami emas, balki intonatsiya-semantik jarayondir. Bu kozi o'jizlik kontekstida, ayniqsa eshitish kanali asosiy bo'lib qolganda muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Musiqiy tafakkurning intonatsion tabiatini hisobga olgan holda, musiqiy tahlilni aniqlash juda muhimdir. An'anaviy nazariyada tahlil ko'pincha strukturaviy elementlarni-lad, garmonik va shaklni aniqlash sifatida talqin qilinadi. Biroq, asosan musiqachi partiturada ko'radigan matnning vizual tasviriga qaratilgan bunday yondashuv ko'zi o'jizlik sharoitida cheklovlarga ega.

Shu nuqtai nazardan, biz intonatsion-eshitish tahlilini musiqaaning vizual tasviriga emas, balki to'g'ridan-to'g'ri eshitish tajribasiga asoslangan alohida analitik faoliyat turi sifatida ko'rib chiqishni taklif qilamiz. Idrok va tahlilning eshitish tizimlari musiqiy tafakkurning intonatsion tabiatini tushunishga yordam beradi. Shuni ta'kidlash kerakki, B.Yavorskiy, B.Asafiev va boshqa musiqashunoslarning asarlari musiqiy tafakkur vizual va strukturaviy emas, balki birinchi navbatda intonatsion va eshitish xususiyatiga ega. Ular tomonidan musiqiy tafakkurning faqat vizual-nota fiksatsiyasiga asosida musiqiy fikrlashga qarshi bo'lib, yeshitish yo'nalishining ustuvorligini izchil asoslaydilar. Eshitish madaniyati musiqiy ma'noni tushunishning asosiy vositasi sifatida qaraladi, partituraning vizual anglash esa ikkinchi darajali va yordamchi funktsiya bo'lib xizmat qiladi. Ushbu mulohazaga ko'ra, eshitishning rivojlanishi ixtisoslashgan ko'nikma sifatida emas, balki eshitish jarayonida intonatsion tahlil, sintez va semantik bog'lanishlarni amalga oshirish qobiliyati sifatida belgilangan musiqiy tafakkurni rivojlantirish uchun asos sifatida qaraladi. Shunday qilib, intonatsion-

eshitish tahlili musiqiy tafakkurda muhim tushunchadir. U musiqiy matnning intonatsiya tuzilishini tanib olish va tushunish jarayoni sifatida ta'riflanadi, bu lad va tonal tayanchlarni aniqlash, intonatsiya va melodik formulalarni tanib olish, ritmik va metrik naqshlarni tahlil qilish va musiqiy mato elementlari o'rtasida funktsional aloqalarni o'rnatishni o'z ichiga oladi. Adabiyotlarni chuqur tahlil qilish bizga quyidagi ta'rifni shakllantirishga imkon berdi: bu musiqiy asarni intonatsion tajribasi, eshitish modellashtirish va tovushning ma'noviy-semantik dinamikasini aniqlash orqali idrok etish va anglash bo'yicha keng qamrovli kognitiv-pertseptual jarayonidir. Dalil sifatida biz B.Asafiyevning iqtibosini keltiramiz: musiqiy shakllanish quloq tomonidan uyushgan, intonatsion harakat sifatida qabul qilinganda, uning barcha bosqichlari yagona dinamik jarayonning ma'lumotlari bilan ifodalanadi, bunda bir tomondan ohanglar va tovush komplekslarining doimiy o'zaro ta'siri mavjud bo'ladi, ikkinchi tomondan, tovushning har bir momenti berilgan tonal munosabatlarning butun to'plami bilan belgilanadi [10, 65-b].

1-Jadval. Intonatsion-eshitish tahlil bosqichlari

№	Bosqich	Bosqich mazmuni
1	Intonatsiyani tushunish	Tovushning ma'noviy yo'nalishini dastlabki idrok etish, bunda harakat tabiati, taranglik va bo'shashish hamda musiqiy jarayonning energiyasi kabi parametrlar qayd etiladi.
2	Eshitish differentsiatsiyasi	Musiqiy matning alohida elementlarini aniqlash: intervallar, motivlar, ritmik tuzilmalar, intonatsiya idroki kontekstida amalga oshiriladi.
3	Ichki eshitish modellashtirish	Musiqiy materialni bilan uning bevosita yangrashidan tashqari ishlash.
4	Intonatsion talqin	Musiqiy materialning ifodali ma'nolarini tushunish. Bu yerda idrokdan anglashga o'tish sodir bo'ladi.
5	Sintez	Asarning yaxlit badiiy qiyofasini shakllantirish.

Manba: muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

Intonatsion-eshitish tahlili bir qator o'zaro bog'liq kognitiv operatsiyalarni o'z ichiga olgan dinamik, ko'p bosqichli jarayon sifatida amalga oshiriladi, bu esa to'g'ridan-to'g'ri eshitish idrokidan musiqiy shaklni mazmunli tushunishga o'tishni ta'minlaydi (1-jadval). Eshitish tahlili alohida usul emas, balki musiqiy tafakkurning organik shakli sifatida qaraladi.

Ko'rish qobiliyati cheklangan sharoitda intonatsion-eshitish tahlili vizual idrok kanalining yo'qligi sababli o'ziga xos xususiyatlarga ega. Ko'zi ojiz musiqachilarning musiqiy tafakkuri nafaqat tovush hodisalarini idroq etish, balki ularning tarkibiy xususiyatlarini-tovush balandligi, ritmi, tembri, dinamika va garmoniyani chukur tahlil qilish qobiliyati bilan tavsiflanadi. Tovush musiqiy makonni anglash va talqin qilishning asosiy vositasiga aylanadi, bu esa kichik akustik o'zgarishlarga yuqori sezgirlikni va murakkab tovush tuzilmalarini tanib olish qobiliyatini rivojlantiradi. Ko'rish qobiliyati zaif musiqachilar uchun musiqiy harakat tovush tasvirlarining murakkab ichki modellashtirishni o'z ichiga oladi, bunda har bir nota, interval yoki akkord ma'noviy va hissiy kuchga ega bo'ladi.

Ko'zi ojizlik sharoitida intonatsion-eshitish tahlili o'zgarishi sodir bo'ladi, bunda tovushning ma'noviy talqini formal mantiqiy tahlildan oldin keladi. Kompensatsiya funksiyasini bajaradigan ichki eshitish tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu talabaga musiqiy material bilan vizual partiturasiz ishlash imkonini ta'minlaydi, bu ularga shaklini eslab qolish, uning rivojlanishini oldindan bilish va aqliy tahlil qilish imkonini beradi. Eshitish xotirasi tobora muhim rol o'ynaydi va intonatsion tajribani to'plash, yangilash va faollashtirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Bu musiqiy tasvirlarning izchilligini ta'minlaydi va keng qamrovli badiiy obrazni rivojlantirishga yordam beradi. Analitik komponent ham o'zgaradi: tahlil musiqiy matnning tarkibiy qismlarini vizual anglash orqali emas, balki eshitish tajribasi orqali amalga oshiriladi, bu esa analitik va intonatsion jarayonlarning integratsiyasini taqazo etadi.

Shunday qilib, vizual deprivatsiya sharoitida intonatsion-eshitish tahlili shunchaki usul emas, balki musiqiy matnni idrok etish, anglash va talqin qilishning

uzviy birligini ta'minlovchi musiqiy tafakkurning asosiy shakliga aylanadi. Shu bilan birga, musiqiy tafakkurning o'ziga xos tashkil etilishi paydo bo'ladi, unda intonatsiya badiiy ma'noni ifodalaydi, eshitish esa kognitiv va estetik tasvirning asosiy kanali hisoblanadi. Qayd etilgan fikrlar bizga muhim xulosa chiqarishga imkon beradi: ko'zi ojiz va zaif ko'ruvchi musiqachilarning musiqiy tafakkuri soddalashtirilgan deb emas, balki intonatsion-eshitish tahlilining ustunligiga, ichki eshitishni qobiliyatlarning rivojlantirishiga hamda badiiy anglash shakli sifatida intonatsion tajribaning ustuvorligiga asoslangan muqobil kognitiv arxitektura sifatida chiqish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Кадыров Р. Музыка и педагогика [Монография]. – Ташкент: Complex print, 2022. – 326 с.
2. Сраджев В. Творческое мышление и воспитание музыканта. – Москва: ООО Прогресс, 2016. – 120 с.
3. Аристотель Политика, Книга восьмая; VI.
4. Матякубов О. Вековые музыкальные традиции под взглядом современности // Общество и инновации. – №1. – С. 242–251.
5. Старр Ф. Утраченное Просвещение: Золотой век Центральной Азии от арабского завоевания до времен Тамерлана // Стивен Фредерик Старр. – Пер. с англ. – Москва: Альпина Паблишер, 2017.
6. Granot R., Shair N. The Origin and Power of Music According to the 11th-century Islamic Philosopher Ibn Sīnā // Journal of the royal asiatic society, 2019.
7. Джумаев А. К проблеме реконструкции «старой эстетики макомата» и ее значении в условиях современности. Maqom san'atining nazariy va amaliy asoslari: muammo va yechimlar: II xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to'plami. – Toshkent, 2024. – С. 99–100.

8. Асафьев Б. (Игорь Глебов). Музыкальная форма как процесс. Книга первая и вторая. – 2-е изд. – Ленинград: Музыка. Ленингр. отд-ние, 1971. – 376 с.
9. Медушевский В. Интонационная форма музыки: Исследование. – Москва: Композитор, 1993. – 262 с.
10. Арановский М. Концепция Б.Асафьева // Искусство музыки: теория и история. – 2012. – №6. – С. 24.